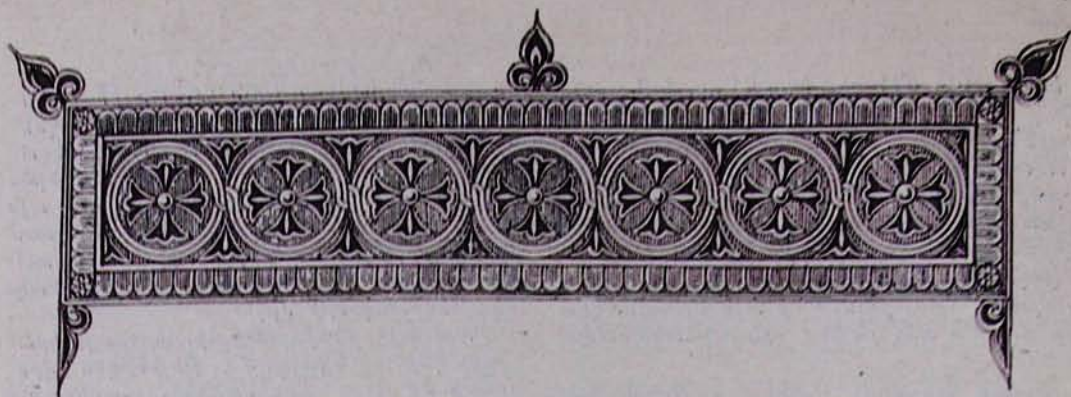

Ա. ԵՐԵՄՅԱՆ

ԻԳՆԱՏԻՈՍ ՄԱՆՐԱՆԿԱՐԶԻ ԱՐԿԵՍՏԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԳԾԵՐԸ

(13-րդ դար)

Բաներեքերորդ դարի մանրանկարչական արվեստի լավագույն և պայծառ զեմքերից մեկն է Իգնատիոսը, որն իբրև հմուտ մանրանկարիչ, գրիչ և գեղագիր հայ մշակույթին ավանդ է թողել թանկագին ձեռագրեր, որոնք հայ գրչագրության և նկարչության պատմության մեջ պատվավոր տեղ են զբաղում և իրենց հիմնական գծերով պարզ դադարաբար տալիս արվեստագետի գեղարվեստական ստեղծագործական կերպարի մասին:

Արդարև, եթե 13-րդ դարի հայ ժողովրդի պարծանքը և Հոռոմկայի դպրոցի փառքն է կազմում բազմաշխատ, տաղանդավոր մանրանկարիչ Թորոս Ռոսլինը, ապա Հոռոմոսի, Հավուց Թառի, Տեկորի վանքերի հպարտությունն է վաստակավոր արվեստագետ Իգնատիոսը, եթե 14-րդ դարում իր գեղարվեստական ստեղծագործություններով Սյունիքի Գլաձորի վանքում հռչակվում է արևելահայ գեղարվեստական անվանի մանրանկարիչ Թորոս Տարոնեցին, ապա նույն 14-րդ դարի առաջին կիսում իր բարձր արվեստով և բուրրով ինքնուրույն վրձինով Կիլիկիայում փայլում է Սարգիս Պիժակը, որի արվեստի ուրույն կառուցվածքը և ոճային հատկանիշները վկայում են նրա նկարչական և գրչագրական հարուստ ձիրքերի և նվաճումների մասին:

Սակայն անժխտելի է, որ այդ տաղանդավոր մանրանկարիչների կյանքի հիմնական գծերի և արվեստի էության մասին մինչև օրս դեռ առանձին մենագրություններ չեն հրատարակվել: Այսօր, սակայն, ժամանակն է, որ այդ կարևոր աշխատանքը մասամբ կատարվի:

Անհրաժեշտ ենք համարում այստեղ գծել այդ անվանի մանրանկարիչներից մեկի, Իգնատիոսի պատկերը, որի կյանքի պատմության էջերը մեզ տանում են 13-րդ դարի առաջին շրջանը: Նա մի նկարիչ է եղել, որն իր հմուտ վրձինով առանձին տաղանդ և ինքնուրույնություն է ցուցաբերել ոչ միայն զարդագրության, մանրանկարչության մեջ, այլև հռչակ է վայելել որպես վարպետ գրիչ ու գեղագիր: Այդ հանգամանքը հաստատում են մանրանկարչից մինչև օրս հայտնագործված և գեղարվեստական ուրույն արժեք ներկայացնող ա՛յն ձեռագրերը, որոնք նա կերտել է գլխավորապես Հոռոմոսի, Հավուց Թառի (Հավուցթառի և Խժկոնի ուխտի—Շիրակում, Բեշ-ֆրիսա), Տեկորի նշանավոր վանքերում, ինչպես այդ տեսնում ենք Նոր-Ջուղայի (Սպահանի արվարձանը) Ամենափրկիչ վանքի մատենադարանում գտնվող № 36 Ավետարանի հիշատակարանում. «Ի յարդար վաստակոց իմոց և աւանդեցի զսաի հրեշտակաբնակ ուխտին Խժկանս, որ Տեկորոյ վանք կոչի»:

Վաստակավոր նկարիչ, գրիչ և զեղագիր Իգնատիոսի մանրանկարչական արվեստի էությունը մասին զաղափար տալու համար գծենք 10—13-րդ դարերի հայ գրքի նկարազարդման և առհասարակ հայկական գրականության ու զեղարվեստի պատմության սեղմ էջերը:

Պատմական փաստ է, որ նույն դարերի հայ մշակույթի մեջ բանաստեղծական, նկարչական, ճարտարապետական ու քանդակագործական արվեստներն ուշագրավ դեր են կատարում: Այդ տեսակետից բնորոշ է նաև հայ գրչության արվեստը, որը 10—13-րդ դարերում նշանակալից նվաճումներ է ունեցել: Հանդես են գալիս գրական փայլուն և հարուստ ձիրքերով օժտված լուսապսակ, պայծառ դեմքեր, որոնք իրենց հոյակապ ստեղծագործություններով նորություններ են բերել հայ գրականությանը և հարստացրել հայ մշակույթի գանձարանը:

Արդ, համառոտակի ցույց տանք, թե մինչև Իգնատիոսի երևան գալը ի՞նչ պատկեր էր ներկայացնում հայ նկարչությունը, մանավանդ մանրանկարչությունը, որոնց նմուշները զարդարում են ձեռագիր գրքերի էջերն ու լուսանցքները: Ճիշտ է, 6-րդ դարի հայ մատենագիր Վրթանես Քերթոզը խոսում է իր ժամանակի մանրանկարչության մասին, բայց փաստն այն է, որ միայն 10—11-րդ դարի ձեռագրերում ենք տեսնում ուշագրության արժանի արվեստ: Այդ տեսակետից ուրույն արժեք ունի Հայկական ՍՍՌ Պետական մատենադարանում (Ձեռագրասանք) գտնվող փղոսկրյա նուրբ կազմով ձեռագիր Ավետարանը: Դա արվեստի մի գեղեցիկ հուշարձան է, որի նկարներն ու մանրանկարները իրենց նրբությամբ ցույց են տալիս 10-րդ դարի նկարչական արվեստի զարգացման բարձր աստիճանը: Հայաստանում: Նշենք և այն, որ 11-րդ դարում իշխում են երկու որոշ հոսանքներ, որոնցից մինը հավատարիմ է մնում արևելյան ոճին, իսկ մյուսը կրում է բյուզանդական արվեստի ազդեցությունը:

«Եթե մենք ի նկատի ունենանք հայ ձեռագրական արվեստը մինչև ԺԱ դարի վերջերը և մինչև իսկ ԺԲ դարի կեսերը, — գրում է հմուտ արվեստագետ Կառլեգին կաթողիկոսը, — կտեսնենք, որ նորա բնույթը տարբեր է, քան թե այնուհետև երևան եկող երեւելություններն են կիրիկյան շրջանում: Մինչ այդ հայ արվեստի բնույթը արևելյան է, համեմատ յուր զրացիների՝ Առաքավոր Ասիայի ազգերի և Պարսկաստանի հետ ունեցած փոխ-ազդեցություն» (Հայաստանյայց եկեղեցի, 1942 թ., № 1):

Նշված նկարներից ու մանրանկարներից շատերը, որոնք գծված են բարձր արվեստով և հիացնում են զեղարվեստագետներին, ցայտուն զաղափար են տալիս ժամանակի նկարիչների նրբին ճաշակի և բարձր արվեստի մասին:

Դիտենք և այն, որ 10—14-րդ դարերում գրված ձեռագրերի որոշ նկարներն ուշագրավ են իրենց տրույն բովանդակությամբ: Նկարիչները վրձինել են ոչ միայն կրոնական, այլև աշխարհիկ նյութեր: Այդ սթանդերթի մանրանկարներում տեսնում ենք հովվի, գառնարածի, նախապանի կերպարներ իրենց ինքնատիպ տարազներով: Մանրանկարում ենք նկարների հետ, որոնցից շատերին առանձին փայլ են տալիս ոսկե երանգավորումները:

Այստեղ առաջ է գալիս մի ուշագրավ հարց: Ընտրի գրչության, զարդանկարչության ու մանրանկարչության արվեստները Հայաստանի ո՞ր վայրում են զարգանում: Միջնադարում առանձին փայլ են ստանում Արևելյան Հայաստանի նշանավոր կենտրոնները՝ հռչակավոր Տաթևը, Գլաձորը, Հաղբասը կամ Նորավանքը, Տարսնը և Աղթամարը: Էլ չենք ընդգծում Սկևռան ու Կարմիր վանքը: Ահա արվեստի այդ նշանավոր կենտրոններում հայ վարպետ մանրանկարիչներն ստեղծագործում են մեկը մյուսից ավելի գեղեցիկ նկարներ: Նշենք և այն, որ 12-րդ դարի կեսերից հետո ձեռագրերը գրվում են էլ ավելի զեղարվեստորեն և զարդարվում նուրբ նկարներով: 12-րդ դարի վերջերին՝ 1197 թվին գրված, նկարչական արվեստի մի գլուխգործոց է Սկևռայի Ավետարանը, որի մոտիվների ճոխությունն ու դանազանությունը, գույների նրբությունը առանձին երանգ են տալիս ձեռագրին:

13-րդ դարի երկրորդ քառորդից հետո Կիրիկիայի իշխանության շրջանում, հայ գրչության, զեղագրության և մանրանկարչության արվեստներն իրենց բարձրագույն զարգացման շրջանն են ապրում: Եվ դա շնորհիվ գիտության ու արվեստի լավագույն մեծ դպրոցների և քաղաքական-տնտեսական բարենպաստ պայմանների: Ահա դրանցից Կիրիկիայում Հոռմկլայի հայտնի դպրոցը, ուր հայ արվեստագետները վրձինել են իրենց զեղարվեստական ուշագրավ գործերը: Ահա և Դրազարկի ու նրա հետ կապված Դոների և Ակնեի վանքերը, որտեղ առանձին փայլ են ստանում զարդանկարչությունն ու մանրանկարչությունը: Ուշագրավ է և այն, որ այդ դպրոցները հովանավորում են Կիրիկիայի հայ թագավորները, իշխաններն ու բարձրաստիճան հոգևորականները—Հեթում Ա արքան, Լևոն Գ և Թագուհի Կեռանը, Հեթում Բ, Կոստանդին

Մաշիկի Ավետարանի առաջին էջը

Գրիչ և ծագող՝ Բյուզանդա, Վալս՝ Հռոմի վանք, 1231 թ.:

(Հայկ. ՄՄԹ. Պետ. մատեն. ձեռ. № 1519)

Ա կաթողիկոսը և ուրիշները, Այդ գեղասերների և մեկենասների նյութական զոհողության շնորհիվ Կիլիկյան հայ գեղագրության, մանրանկարչական և գրչագրական արվեստները կերտում են պարծանքի արժանի գեղեցկություններ։ Այդ ձեռագրերից հիշատակության արժանի են Հեթում Բ-ի ճաշոցը, Հովհան Երզնկացու փառահեղ Աստվածաշունչը, Լեոն Գ-ի ճաշոցը և հատկապես ներսես Լամբրոնացու համար նկարազարդված Նարեկը, որոնք հայ գեղարվեստի սրանչևի ստեղծագործություններ են։ Առհասարակ, Կիլիկյան շրջանում առաջ են գալիս տաղանդավոր նկարիչներ, մանրանկարիչներ, վարպետ գեղագրեր, ծաղկողներ, սակայն, որոնց վարպետորեն մշակած գեղարվեստական ստեղծագործությունները մարմնացնում են հայ ժողովրդի մանրանկարչական և գեղագրական արվեստի վանքը։ Ահա դրանցից փայլուն կերպով օժտված հուշակավոր մանրանկարիչ Թորոս Ռոսլինը, 13-րդ դարի լուսապսակ ու բեղմնավոր մի արվեստագետ, որի աշուղները կերպով կապված է մշակութային մի

մեծ կենտրոնի՝ Հռոմկյանի դարացի արվեստի հետ, և որի պարծանքն է նկարելը։

Կիլիկյան տաղանդավոր նկարիչների շարքում պատվավոր տեղ է զբաղեցնում նաև մի ա՛յլ վաստակավոր և պայծառ արվեստագետ։ Դա 14-րդ դարի առաջին կեսի իրապաշտ մանրանկարիչ Սարգիս Պիժակն է, նա իր վրձինի ստեղծագործություններով հարստացրել է հայ մանրանկարչական արվեստի գանձարանը։

Սակայն Կիլիկյան մանրանկարչական արվեստի փառն ու պարծանքն է կապված Թորոս Ռոսլինի ուսուցիչ և առաջնակարգ վարպետ մանրանկարիչ Հովհաննեսը, որի վրձինած հյուսիսայ մանրանկարները ոչ միայն Կիլիկյան նկարչական արվեստի ամենագեղեցիկ էջերն են, այլև իրենց ինքնատիպ, նուրբ ոճով, բանաստեղծական խորությամբ և երանգների աննման ներգաշակությամբ հիացմունք են պատճառում արվեստագետներին։

Արվեստի վաստակավոր աշխատող Լ. Ա. Դուռնովան «Հին հայկական մանրանկարչություն» ալբոմի ներածության հոդվածում գտնում է, որ Կիլիկյան հայ մանրանկարիչները, առանձնապես Ռոսլինը, առաջ են քաշել և լուծել այնպիսի հարցեր, որոնք հետագայում մշակվել են միայն Վերածննդի ժամանակ։ Նրա կարծիքով, Ռոսլինը «առաջին հաստատուն քայլերն է արել Վերածննդյան դարաշրջանի արվեստի ուղղությանը»¹։

Ահա այդ անվանի նկարիչների շարքում իր ուրույն տեղն ունի նաև վարպետ գրչագիր, գեղագիր և մանրանկարիչ Բյուզանդաը։

13-րդ դարի անվանի մանրանկարչի կյանքի ու ստեղծագործության հիմնական էջերի մասին ավելի հստակ դադափար տալու համար այստեղ առաջ բերենք հայ մամուլում արձանագրված բանասիրական գրականության պատկերը։

Դեռ 1933 թվականին Երուսաղեմի «Սիոն» ամսագրում (հունիս-հոկտեմբեր) տաղանդավոր մանրանկարչի մասին լույս է տեսնում մի ուշագրավ հոդված։ Երկու տարի անց, 1935 թվին, «Բյուզանդիստ մանրանկարիչ և Եոթնականց տոհմը» վերնագրով, «Սիոն»-ում հրատարակված նյութը լույս է տեսնում առանձին պրակով։ Ապա 1936 թվին, նկարչի մասին կարդում ենք նաև «Հայաստանի կոչնակ» շաբաթաթերթում։

1. Առաջին հաստատուն քայլերի պատկեր պատկանում է ոչ թե Թորոս Ռոսլինին, այլ նրա ուսուցիչներ Հովհաննեսին և Գիրսակունին։

Այդ երեք արժեքավոր նյութերի համար պարտական ենք հայ արվեստի փայլուն և վաստակավոր մշակ Տ. Գարեգին կաթողիկոս Հովսեփյանին: Երեք տարի հետո, 1935 թվին, Արշակ Չոպանյանի «Անահիտ»-ում (№ 3) «Իզնատիոս մանրանկարիչ» խորագրով մի հոդված է գրում Հարություն Բյուրեճյանը, որը բաղմամբով սխալներ է թույլ տալիս ինչ հիշատակարաններում և ինչ տրված բացատրությունների մեջ: Այնուհետև անցնում է ամբողջ 4 տարի և ահա 1943 թվին, «Հայաստանյայց եկեղեցի» ամսագրի № 9-ում Տ. Գարեգին կաթողիկոսը Իզնատիոսի մասին լույս է բնծայում մի նոր հոդված: Դա այն շրջանն էր, երբ Ապահանի նոր-Ջուղա արվարձանում ուսումնասիրում էի Ամենափրկիչ վանքի մասնադարանում գտնված № 36 Իզնատիոսի վարպետ գրչով գրված և հմուտ վրձինով նկարազարդված մաղաղաթյա Ավետարանը: Այդ նյութը տպագրվեց Թեհրանում հրատարակվող «Լույս» ամսագրի 1944 թվի 11—12 և 1945 թվի 1, 2 և 3 համարներում: Այնուհետև, 1947 թվին, արվեստագիտուհի օրերող Սիրարիկ Տեր-Ներսեսյանը «Բաղմամբ»-ի № 11—12-ում անդրադարձավ Ս. Ղազարի (Վենետիկ) № 151 «սուկով և երանդ-երանդ խառնուածով զարդարեալ» Ավետարանի բովանդակությանը:

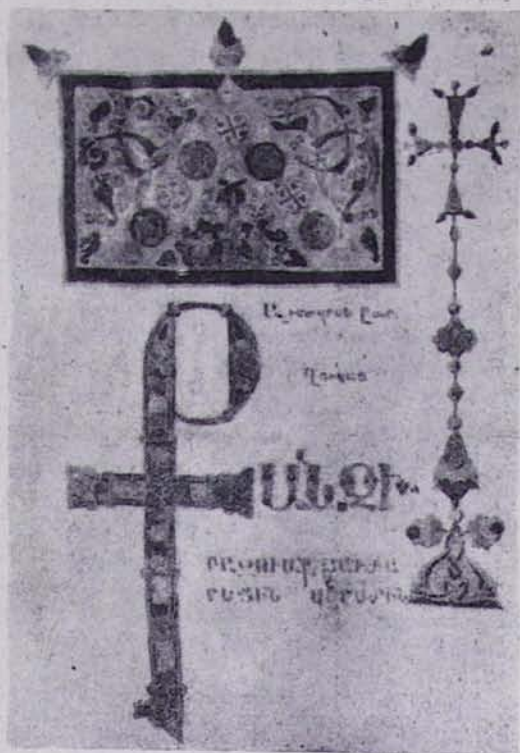
Իզնատիոս մանրանկարչի մասին տեղեկություններ կարդում ենք նաև Գարեգին կաթողիկոսի «Հիշատակարանը ձեռագրաց» արժեքավոր հատորի 768, 898—900 և 909—926 էջերում:

Հայ մամուլում լույս տեսած բանասիրական գրականության ավյալներն էլ վկայում են, որ 13-րդ դարի նշանավոր մանրանկարիչ և գեղագիր Իզնատիոսի գրչական և նկարչական արվեստի վերլուծությանը գրադվել են ոչ միայն Գարեգին կաթողիկոսը, այլև Ս. Մելիք-Հակոբյանը «Բաղմամբ»-ում (1924 թ., էջ 325—328), Հ. Բյուրեճյանը՝ «Անահիտ»-ում և տողերս գրողը՝ «Լույս»-ում:

13-րդ դարի մանրանկարիչ և գրիչ Իզնատիոսի մանրանկարչական գործունեությանն ու գրչության արվեստին պատիվ են բերում երեք հայտնի գեղարվեստական արժեք ունեցող ձեռագրեր, որոնք ընդգրկում են երեք տարբեր թվականներ՝ 1214, 1232 և 1236: Այդ թվերն էլ պարզում են վաստակավոր նկարչի ստեղծագործության ժամանակաշրջանը:

Գրչագրերից առաջինը Հավուց Թառի Ավետարանն է, երկրորդը՝ Բաղմամբի, երրորդը՝ հսկանք վանքի: Մեծատաղանդ ճար-

Ղուկասու Ավետարանի առաջին էջը

Գրիչ և ծաղկող՝ Իզնատիոս, վախ՝ Հռոմում Վանք, 1231 թ.:

(Հայկ. ՍՍՏՖ Պետ. մատեն. ձև. № 1519)

տարապետ Թորոս Թորամանյանն իր «Հայկական ճարտարապետություն» խորագրով գրքի 310-րդ էջում հսկանք պատմական վանքի մասին արձանագրել է այսպես. «Տեկոսի հնագրչան եկեղեցիի արևմտյան կողմը, երկու կամ երեք կիլոմետր հեռավորության վրա, Տեկոսի գետի ձորի բարձունքներում հիմնարկված է հսկանք կամ հսկունք վանքը, որ ներկայիս ծանոթ է Բեշ-բիլիսե անունով»:

13-րդ դարի հայտնի այդ մեծ վանքը մեկն է այն լուսավոր կենտրոններից, որը իր ժամանակի մտավոր շարժման մեջ որոշակի դեր է կատարել և որի միջոցով առանձին գուրգուրանքով ու մեծ խնամքով պահվել են հայ արվեստի ու գրականության թանկագին շատ նմուշներ: Այդ լավագույն ձեռագրերից մեկն է 1236 թվականին գրված Ավետարանը: Առհասարակ Իզնատիոսի երեք ձեռագրերն էլ, որոնք հարուստ են ընդարձակ հիշատակարաններով և պատմական-ժամանակագրական տեղեկություններով, ընդգրկում են մի կարևոր հան-

դամանք, որ Իգնատիոսը հանդիսացել է ոչ միայն Հռոմի վանքի² (Անիի մոտ), այլև Հավուց Թառի և Խժկանք վանքերի ղրիշ և մանրանկարիչ: Նկարչական այդ թանկագին ձեռագրերի գեղարվեստական մանրանկարները և սրանչևի կրկնապատկերները զայսօր զայտուն գաղափար են տալիս Իգնատիոսի մանրանկարչական և գրչական ու գեղագրական արվեստների նվաճումների մասին, մի արվեստագետի, որը համադասնում է 13-րդ դարի նկարչական մշակույթի ակնառվոր նկարիչներից և գրիչներից մեկը և որի ստեղծագործություններն արժանի են ուսումնասիրության:

Մանրանկարիչ և գրիչ Իգնատիոսի արվեստը պատկերող ձեռագրերից մեկը պահվում է Վենետիկի Ս. Ղազար կղզում: Դա № 151 Ավետարանն է, որ 13-րդ դարի մանրանկարչական արվեստի նմուշներից մեկն է: Հիշատակներ նաև երևանի Պետական մատենադարանում (Ձեռագրատանը) գտնվող երկաթագիր մագաղաթյա գրչաղիրը՝ № 1519:

Նկարչի մի այլ գրչագրական և մանրանկարչական արվեստի կարևոր աշխատանքը խնամքով պահված է Նոր-Ջուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի մատենադարանում: Դա № 36 Նշանավոր մագաղաթյա խժկոնք վանքի Ավետարանն է, որ իր նկարչական և գրչագրական արվեստով հիշյալ մատենադարանի 13-րդ դարում գրված ձեռագրերի շարքում ուրույն տեղ է գրավում:

Սակայն Իգնատիոսից մինչև օրս հայտնաբերված ձեռագրերի պատկերը լրիվ դժելու առումով պետք է ասենք, որ նրա գրչի և վրձինի հետաքրքիր մեկ գործը գտնվում է Չիկագոյի համալսարանի մատենադարանում, իսկ մյուսը՝ Կալիֆորնիայում և մասնավոր սեփականությունն է Վ. Սիմոնյանի:

Իգնատիոսի այլ ձեռագրերի մասին գաղափար կազմելու համար պետք է կարդալ նաև «Հայաստանի կոչնակ»-ում (1936 թ., էջ 492) Գարեգին կաթողիկոսի հոդվածը:

Մանրանկարչի վրձինից ու գրչից ուրիշ գործեր ինձ հայտնի չեն. ուղեցե անհայտացել են կամ քաղաքական փոթորիկների ժամանակ ոչնչացել:

Իգնատիոսի մանրանկարչական և գրչագրական արվեստները դնահատել են արվեստագետ րանասերները: Դրանցից առանձնապես նշում ենք հմուտ րանասեր,

2. Իգնատիոսի մշտական բնականության վայրն էր Հռոմի վանքը:

արվեստագետ Տ. Գարեգին կաթողիկոս Հովսեփյանին, որ «Հայաստանյայց Նիկեացի» ամսագրի № 11-ում (1940 թ.) մանրանկարչի մասին գրել է հետևյալը. «... Իգնատիոսի մասին մենք ունենք հատուկ ուսումնասիրություն. հայտնի են նորա մի քանի գեղագրական և գեղարվեստական արժեք ունեցող գործերը... Բայց նա ունի և ուրիշ գործեր էլ րանասիրության դեռ անհայտ... Նրեք հաստատուն թվական ունենք Իգնատիոսի կյանքի հետ կապված՝ 1214, 1232 և 1236, առաջինը Հավուց Թառի Ավետարանի թվականն է, երկրորդը Բաղնայրի, երրորդը Խժկոնքի. երեք ձեռագրերն էլ բնագարծակ հիշատակարաններով և պատմական ժամանակագրական տեղեկություններով: Բարեբախտաբար վերջին Ավետարանի մեջ հիշատակված է նաև Իգնատիոսի աշակերտը՝ Հովսեփ»:

Բանանք նաև Վենետիկի Ս. Ղազարի Մխիթարյան միաբանության պաշտոնական ամսագիրը՝ «Բաղմավնպ»-ի 1947 թվի № 11—12-ը, որտեղ 270-րդ էջում, գեղարվեստագետ օրիորդ Սիրարիկի Տեդ-Ներսեսյանը մանրանկարիչ Իգնատիոսի մասին գրել է այսպիսի բնորոշ տողեր. «... Նկարչության համար այս շրջանի (13-րդ դարու սկիզբը) աշխատող գեմերն է Իգնատիոս նկարիչը, որ աշխատած է Հռոմի մեջ: Հավուց Թառի նշանավոր վանքերուն մեջ: Դալնգին կաթողիկոս ուսումնասիրած է այս նկարչի գործունեությունը, և այս գործունեության նմուշներն մեկն է Ս. Ղազարու թիվ 151 Ավետարանը ռուսկով և երանգերանգ խառնուածով գարգարեալ: Բյուզանդական ազդեցությունը և Իգնատիոսի ռճրավելի զուտ հայկական և արևելյան է»:

Իգնատիոս մանրանկարչի նկարագրող գրչագրերի էջերն ուսումնասիրող րանասերը գտնում է 13-րդ դարաշրջանի ոչ միայն հայ մանրանկարչության, գեղագրության ու գրչության արվեստների, այլև հայ ժողովրդի պատմության, լեզվաբանության և ազգագրության վերաբերյալ թանկագին նյութեր, նրկույթներ, որոնք բարձրացնում են նրա ձեռագրերի գեղարվեստական և հասարակական արժեքը: Առհասարակ, Իգնատիոսի ավանդ թողած գրչագրերն անդհահատելի հիշատակարաններ են, որոնք գալիս են հարստացնելու հայ արվեստի պատմության էջերը:

Իգնատիոսի ձեռագրերին շտաճին փայլ են տալիս զարդագրերը, որոնք հայ մանրանկարչության պատմության մի կարևոր էջն են կազմում: Այնտեղ տեսնում ենք նրկալափական և հյուսվածքի հիմնական մոտիվ-

ները, երևույթներ, որոնք մանրանկարչական տառերի էական հատկանիշներ են: Զարդերի դանազանությունը, ճոխությունը, ներդաշնակությունը և մանրանկարչական պես-պես գծագրությունները վկայում են Իգնատիոսի վառ երևակայության և գեղագիտական ճաշակի մասին: Առհասարակ, նրա ձեռագրերի զարդագրերը մանրանկարչի տաղանդի և հայ արվեստի գեղեցկության ցայտուն ապացույցն են:

Իգնատիոսի վրձինած աստվածաշնչական դոմնագեղ նկարներից շատերը գաղարվեստական նուրբ գործերի տպավորություն են թողնում: Այդ պատկերներից հատուկ ուշադրության արժանի են մի շարք դիմանկարները, որոնք գրավում են մեզ իրենց ներուժամբ: Այդպես են, օրինակ, 1236 թվականին, Տեկոբի պատմական մեծ վանքում գրած գրչագրի «Նաշերություն» և «Մեռնող» նկարները: Վրձինի հաջող գծագրություններ են նաև «Քրիստոսի ընծայումը Տաճարին», «Հարություն Ղազարու», «Զորս ավետարանիչները», «Միմեոն ծերունի» և այլն, որոնք ընդգծում են նկարչի վրձինի իրապաշտական բնույթը: Այնտեղ արվեստագետի վրձինը կերտել է ցայտուն կերպարներ, արտահայտելով նրանց բարեպաշտ և ջերմեռանդ ուղին: Դրանցից մի քանիսի ընտրող դեմքերի արևելյան արտահայտությունները իրենց ուրույն դիմագծերով՝ կարճ մորուք, արտահայտիչ աչքեր, ումանց էլ դիմանկարների մեկամաղձոտ արտահայտությունն ու լրջությունը կամ մեհությունն ու ներությունն առանձին գրավություն են տալիս կերպարների դեմքերին և վկայում, որ Իգնատիոսը 13-րդ դարի լավագույն դիմանկարիչների մեկն է:

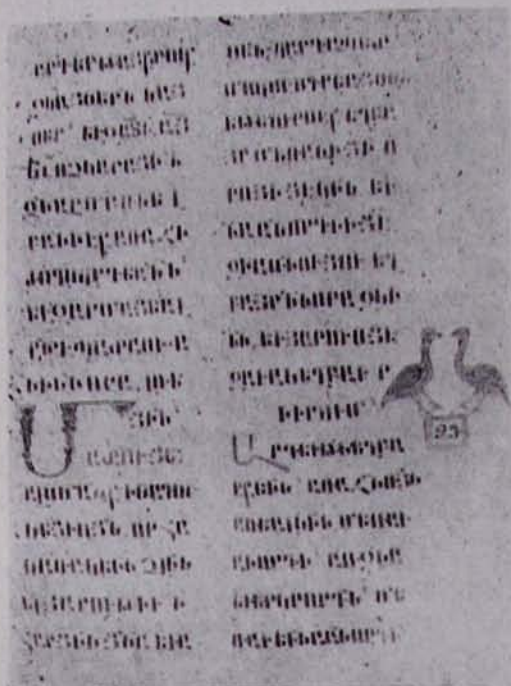
Արվեստի ներություն և գեղեցկություն ունեն նաև Իգնատիոսի ձեռագրերի խորանագրագրերը, որոնք սրբան պարզ են, նույնքան էլ գեղեցիկ են և տպավորիչ: Ընդգծենք և այն, որ վրձինված նկարներում տեսնում ենք ո՛չ միայն ինքնատիպ արվեստ, հարուստ, բազմազան և գեղեցիկ հյուսվածք, հատկանիշներ, որոնք վկայում են 13-րդ դարի նկարչի վրձինի հմտության մասին:

Իգնատիոսի մանրանկարները և նկարչական պես-պես տառերը, իրենց երկրաչափական, բուսական և հյուսվածքի մոտիվներով, անկասկած, չի կարելի համեմատել,

օրինակ, նրուաղեմի № 2556, Վենետիկի Ս. Ղազարի № 1400 և էջմիածնի № 369 (գրված 1066 թ.) ձեռագիր ավետարանների հետ, որուք հայ մանրանկարչական արվեստի գլուխգործոցներ են: Սակայն, մի հանգամանք պարզ է, որ Իգնատիոսը, շնորհիվ իր հմուտ վրձինի, թե՛ մանրանկարչության, թե՛ գեղագրության և թե՛ գրչության արվեստները հասցրել է գեղարվեստական որոշ բարձրության: Այդպես է նրա արվեստը, օրինակ, 1236 թվականի ձեռագրում, որտեղ նա փայլում է իր վրձինած մի շարք մանրանկարներով ու զարդագրերով: Նրբին գեղագրության դրոշմ են կրում առանձնապես գրչագրի Գ, Ս, Ք մեծադիր գոմագեղ և ոսկեգոծ մանրանկարչական գլխատառերը և նրանց հաջորդող փոքրատառերը, որոնք երկրաչափական և հյուսվածքի գեղեցիկ մոտիվներ են և գրավում են կապույտ, սևի, կարմիր և ա՛յլ երանգների հարուստ և այնքան ներդաշնակ ու սիրուն ծաղկումով: Բարդ շեն գունները, սակայն զարդերը գրավիչ են, քնքուշ և նուրբ, ինչպես կիլիկյան շրջանի 13—17-րդ դարերի շատ ձեռագրերի զարդագրերը: Առհասարակ, Իգնատիոսի զարդագրերի մեջ շատ կարևոր դեր են կատարում ո՛չ միայն դուրների համագրությունն ու ներգաշնակությունը, նրանց կենդանի, խոտուն առանձնահատկությունները, այլ և գեղարվեստական մոտիվները, որոնք իրենց լուծվածքով վկայում են Իգնատիոսի մանրանկարչական հմուտ վրձինի և նրա արվեստի ներություն մասին: Ընդհանրապես, նկարչի ձեռագրերի զարդագրերը հայ մանրանկարչական պատմության կարևոր մի էջն են կազմում և գեղագրության լավագույն նմուշներ են:

Արձանագրե՛նք և այն, որ Իգնատիոսի մանրանկարչական և գեղագրական արվեստում նկատելի են նրա անհատական ստեղծագործության ուրույն գծերը: Նկարչի առանձնահատուկ էությունը, առավելությունը և գնահատելի դիմն այն է, որ նա մերեմայական կերպով չի հետևել իր ժամանակի միայն ստիտական, ընդունված ձևերին, այլ ստեղծագործել է ինքնուրույն, անձնական գծերով և արտահայտություններով: Նախ՛ք նրա վրձինած գոմագեղ, գրավիչ, սիրուն գեղագրերին, նուրբ դիմանկարներին, խորանների գեղարվեստական ձևերին, մանրանկարչական գեղեցիկ արվեստին ու զարդարանքներին, որոնք իրենց վրա պահում են նկարչի ինքնուրույն դրոշմը և հայկական արևելյան գեղարվեստի ու ոճի առանձնահատկությունները: Իգնատիոսի արվեստի բնույթը, իր էությունը, արևելյան է և բոտ սիրիական պատկերագրության: Նույն երեւույթն է բնագծով Տ. Գարեգին կաթողիկոս

3. Այստեղ ընդգծենք մի էական հանգամանք: Բուն Հայաստանի վարպետ գրչագրերի սուրբդրական նկարների դիմագծերն իրենց վրա կրում են զուտ արևելյան դրոշմ, խոշոր գծեր, մուգ, պղնձագույն դեմքեր, մեծ մասամբ մորուսավոր, ունեն հալկական երեսներ, իսկ կիլիկյան շրջանի շատ նկարներում նկատվում է լատինական ազդեցությունը՝ դեմքերը մաքուր, ածիված, զգեստները կլասիկ ու ծաղրերով:

Մի էջ՝ Գովհարսու Ավետարանից

Գրիշ և ծաղկող՝ Իզնափոս, վայր՝ Հոտոմոսի վանք,
1231 թ.:

(Հայկ. ՍՍՌ Պետ. մամուլի, հեռ. N 1519)

Հովանիսյանը: Ահա նրա տնտակետը. «Քայքայվելի կարևորն այն է, որ... Իդնատիոսի արվեստը զուտ արհեստական բնույթ ունի, ազատ բյուզանդական աղղեցությունից, և ավելի մոտ սլավոնական և միջազգային-արաբական էլանդներին... նկարների ավելի նմանությունն էն բերում սիրական պատկերազգրության, քան բյուզանդականին: Այսպես՝ նն առհասարակ մեր 13-րդ դարի հայտնի ավետարանները, ինչպես Հաղթատի, Մարգարանաչաց և մյուս իշխանական ձեռագիրները»:

Իդնատիոսի նկարներից երևում է, որ նա հմուտ ու ճշտորեն արտահայտել է հայկական ինքնությունը ոճը, ապրել է նա հայ արվեստով և, որ էականն է, հարազատորեն պատկերացրել է հայ մանրամասնարվեստն և զեղարդույթյան ոգին ու էությունը: Կարճ Իդնատիոսի մանրանկարների ու զեղարդերի մեծ մասը պարզ, բայց խորունկ ստեղծագործության նմուշներ են, որոնք իրենց լուծված վկայում են նրա մշակված, վարպետ իրավունք, հմուտ տեխնիկայի և, վերջապես, ինքնատիպ արվեստի մասին:

Իրնատիրոսի նկարչական արվեստում իշխում են գլխավորապես կապուչա, կանաչ, կարմիր, դեղին, ռսկեգած երանդները, որոնք առանձին ազնվություն են տալիս նրա մանրանկարներին։ Նրա արվեստում գերիշխող դուրժերից կապուչաը, կանաչը, մասամբ դեղինը ո՛չ միայն լուրջ են, տպավորիչ, ո՛ր միայն Արևելքի զեղեցիկադասական Հաշակի և մտքի արտահայտություններ են, այլև իրենց տպավորությամբ Համապատասխանում են նկարչության մեջ արտահայտված մտաշուովյառն և հոգեբանության Առանձնապես ընդգծելի է կապուչա երանգը, որ նկարիչը գործադրել է ավետարինիչների պատկերների, ինչպես և այլ բուսական դարգարանքների, խորանների շրջադարձերի և դարդանկարների մեջ։ Բայց զա պատահական մի երևույթ չէ։ Կապուչա երանգը խոշոր և նշանակալից գեր է կատարում նկարչական արվեստում, մի Հանդամանք, որը խորապես հասկացել են ո՛չ միայն Հայ դասական նկարիչները, օրինակ՝ Գրիգոր Արեղը, այլև նորագույն հմուտ արվեստագետները։ Այդ տեսակետից հատկապես մեր շեշտը դնում ենք տաղանդավոր նկարիչ Սարգիս Խաչատրյանի նկարչական արվեստի վրա, որը բմբռնելով անմիան կապուչա երանգի զեղարվեստական առանձնահատուկ տեղը, լայն կերպով օգտագործել է այն իր նկարներում։ Ահա թե ինչու նրան կարելի է անվանել կապուչա դուշնի բանաստեղծ-նկարիչ։ Այժմ, կապուչա, որ այնպես զերազանցորեն իշխում է նրա արվեստում, ո՛չ միայն առանձին փայլ է տալիս նրա նկարներին, այլև բարձրացնում է նրանց նկարչական արժեքը։

Նույն երևույթը տեսնում ենք Իգնատիոսի նկարներում: Կապույտից հետո կարմիրն ավանադը մեծ չափով իշխում են նրա ոչ միայն նկարներում, այլև խորանաշարքերի ու զարդանկարների մեջ: Նույնպես տեղ-տեղ են չարի են ընկնում դեղին, սպիտակ, սև, ոսկեգույնը և այլ երանգները:

Իգնատիոսի գրչության արվեստի հատկանշական զմեռր պարզկույզ առաջ հիշենք, որ Մեսրոպյան երկամյադրով գրված հին ձեռագրերը, մինչև 10-րդ դարը, անպարզ են և անպահույժ, իսկ կիրիկյան շրջանի հնագույն ձեռագրերն ևս երկամյադր ենք։ Հետո միայն մշակվում և տիրապետող է դառնում կիրիկյան բուրբաղիչը, որ տարբեր է արևելյան բուրբաղիչից։ Որին ասում են նաև անցման երկամյադիր։

Այդ տեսակետից ուշադրության արժանի է նաև Իգնատիոսը, որի գրչության արվեստի գեղեցկությունը տեսնում ենք նրա արժեքավոր ձևագրում: Դա 1236 թվին ընդօրինակված Ավետարանն է, որ իր գրչության արվեստով մի սքանչելի ստեղծագործություն է: Այնտեղ, սկզբից մինչև վերջը, 404 մեծադիր ընտիր մագաղաթների վրա, սև, թանձր, իսկ նոր ստղից սկսող նախադասությունները կարմիր թանաքով և երկայուն դրոշմված նույն երկաթագրերը շատ գեղեցիկ են ու ներդաշնակ: Գրված են արտակարգ խնամքով, տառերը չափազանց նման են միմյանց և ստղերն այնքան մարդարտաշար, որ միանգամայն տպագիր գլխատառերի տպավորություն են թողնում, մի երևույթ, որը ոչ միայն բարձրացնում է ձևագրի գեղարվեստական արժեքը, այլև վկայում, թե 13-րդ դարի առաջին շրջանում երկաթագիր գրչության արվեստը Տեկորի վանքում ինչպիսի նրբության և բարձր զարդացման է հասել, միաժամանակ վկայում տաղանդավոր արվեստագետ Իգնատիոսի ուրույն ձևավորակված գրչի հմտությունը: Առհասարակ Ավետարանի երկաթագիր տառերն իրենց նրբին փեղագրությամբ և ներդաշնակությամբ ցայտուն գաղափար են տալիս Իգնատիոսի մշակած և ուրույն կերպարանք ստացած գեղեցիկ ձևագրի և նրա գրչության արվեստի բարձր աստիճանի մասին: Այդ սքանչելի երկաթագրերով նա դարձել է, ովքեր իր ժամանակի գրչության արվեստին: Սակայն, պետք է ասել, որ Իգնատիոսն ունի տարրեր գրչության գրություններ: Նրա գրչությունը Բագրատյան Ավետարանի մեջ տարբեր է նույն ձևագրի հիշատակարանների գրչությունից, թեև երկուսն էլ իր գրչին են պատկանում: Ահա թե ինչու 13-րդ դարի տաղանդավոր հայ գրչագրերի և գեղագրերի շարքում նա իր պատվավոր տեղն ունի:

Իգնատիոսի մանրանկարչական արվեստում հիշվում են նաև աղագրական արժեքավոր նյութեր: Դրանք ավանդական պատկերացումներ են: Մալբավոր զգեստների և զարդարանքների մեջ արտացոլում են միայն տեղական ընդլայն ու արվեստը, ինքնատիպ վրձինի անկախ ձևակերպությամբ: Հատկապես տիրքան գեղեցկություն և դույնների սքանչելի ներդաշնակություն կա ավետարանիչների կլասիկ հագուստների և ծալքերի մեջ, որոնք իրենց ուրույն ոճով ցայտուն գաղափար են տալիս ոչ միայն ժամանակաշրջանի տարազների, այլև նրանց պես-պես ձևերի, կտորների և կերպասների մասին: Եվ եթե ցանկանում ենք ժանոթանալ, թե ի՞նչ էր ներկայացնում հայ ժողովրդի տարազն այդ

Հովհաննու Ավետարանի առաջին էջը
Գրիչ և ծաղիկ՝ Իգնատիոս, վաղ՝ Հոռոմասի վանք,
1231 թ.:
(Հայկ. ՍՍԽ ՊԼՄ. մասեն, ձև. N 1519)

զարաշրջանում, հարկավոր է դիտել Իգնատիոսի նկարները, որոնք իրենց ամբողջությամբ ցայտուն ու պերճախոս աղբյուրներ են: Այնտեղ կենդանի դույներով վրձինված են ժամանակաշրջանի որոշ տարազները, իրենց ընտրող, առանձնահատուկ դույներով, նրբությամբ և գեղեցկությամբ, որոնք ոչ միայն գաղափար են տալիս ժամանակի զգեստի տիպիկ ձևերի, այլև ժողովրդի ճաշակի ու նրբության մասին: Այդ տեսակետից էլ Իգնատիոսի ձևագրերի նկարները ոչ միայն պատմական, այլև աղագրական խոշոր արժեք ունեն:

Անժխտելի է, որ ձևագիր հիշատակարանները ամենից վավերական աղբյուրներն են մեր գեղ չգրված իսկական պատմության համար: Այդ տեսակետից էլ դրանք խոշոր արժեք են ներկայացնում: Այդպես է, օրինակ, Իգնատիոսի դրած նմանի մագաղաթյա ձևագիրը, որի արժեքավոր և հատկանշական երևույթներից մեկը պատմական-ժամանակագրական տեղեկություններն են,

որոնց մեջ կան բնի սեղմ, բայց բնորոշ տոգեր հայ ժողովրդի հեռավոր դարերի հերոսական պատմության համար: Դա Կիլիկիայի Հերոս Ա-ի թագավորության (1236 թ.) և միաժամանակ թափառական մոնղոլ-թաթար ցեղերի գերիշխանության ու հարստահարության նկատմամբ ժամանակաշրջանն է:

1236 թվին, թաթարների 20.000-անոց մի զորքանակ, Չալալաղան զորապետի առաջնորդությամբ, արշավում է դեպի Անդրկովկաս: Պարսկաստանը նվաճելուց հետո Չարմաղանը մտնում է նախ Մուղանի տափաստանը, ապա հարձակվում Գանձակի վրա: Չնայած քաղաքի բնակիչները — հայերը, պարսիկները և աղբրեջանցիները — ուժեղ դիմադրություն են ցույց տալիս, բայց դրսից օգնություն չստանալով պարտվում են: Մանդոկները գրավում են քաղաքը, բնակիչներին կոտորում և մի մասն էլ գերի տանում: Այնուհետև Չարմաղանի բանակը, Ներք տարները գծերով, արշավում է Հայաստանի, Կրաստանի և Աղբրեջանի զանազան շրջանների վրա: 1236 թվին, թաթարների արշավանքում խմբերը, Չարմաղանի առաջնորդությամբ, առաջին անգամ մտնում են Հայաստան: Նրանք միաժամանակ պաշարում են Լոռին և Սյունիքը: Սարսափելի տեսարան է ներկայացնում այն մեծագույն, ամմորուս, նեղաշրջի, տափաքիթ, թանձրաշուրթն, բոկոտն և սրածայն բարբարոսների բազմությունը, որոնք անխնայ կոտորում են, կախակեր մանուկներին քարերին խփում, մատաղահաս աղջիկներին հափշտակում:

«Հայոց աշխարհը ծածկվեց դիակներով, — գրում է Կիրակոս Գանձակեցի ժամանակակից պատմիչը, — ոչ ոք չկար, որ թաղեր նրանց, որովհետև կենդանի մնացողներն անժանոթ տեղեր թաքցնում էին անօրենների սրից ազատվելու համար»:

Անուհետև մոնղոլական զորքերը նվաճում են Արարատյան դաշտը, Շիրակը, ապա գիմում դեպի Բագրատունյաց մայրաքաղաք Անին: Նախքան քաղաքի պաշարելը, Չարմաղանը գեսպաններ է ուղարկում անեցիներին, որ անմիջապես անձնատուր լինեն, բայց նրանք վստահ իրենց ուժի և քաղաքի հաստ պարիսպների վրա, ոչ միայն մերժում են առաջարկը, այլև սպանում ուղարկված գեսպաններին: Չարմաղանը, զայրացած, Անին պաշարում է: Հայ մեծամեծները, զոբախտահար, քաղաքը հանձնում են թշնամուն, որի հետևանքով մի սոսկալի տեսարան է բացվում: Թաթարները մտնում են Անի, տներն ու եկեղեցիները կողոպտում, ժողովրդին անգթորեն կոտորում և մեծ մասը գերի տանում: Այդ ժամանակ էլ կործանվում են և քանդվում Անիի գեղարվեստական կոթողները:

Իդնատիոսի ձեռագիր Աշխարհանի վիպությանը Չարմաղանի հալածանքներից զերծ լին մնում նաև վրացիներն ու տաճիկները: Ահա թե ինչու զրադրի էջ 404-ի հիշատակության պատմական արժեքը կրկնակի տեսակետից ուշագրավ է:

Իդնատիոսի ձեռագիրը պարզում է նաև մի ա'յլ կարևոր հանգամանք: Մեղաճում իշխում է ա'յն սովորական կարծիքը, թե 13-րդ դարի անիշխանության և ֆեոդալական հարստահարությանների շրջանում հայ ժողովրդի ստեղծագործական կյանքը կանգ է առել: Սակայն պատմական փաստն այն է, որ հակառակ տիրող ծանր կացության, որը բարբարոս մոնղոլ-թաթարների հեղեղումով ստեղծվում է Հայաստանում, ինչպես և առաջավոր Ասիայում, հայ ժողովրդի շինարար ոգին և ստեղծագործող միտքը շարունակում են կերտել: Այսպես, պատմական վանքերում հարուստ գրիչներն արտադրում են նախնիներից այլանդ հասած դանձերը: Ծնորդայի նկարիչները նրբին գեղագրությանը նկարագրադրում են ձեռագրերի էջերը, զույգադրույն ներկում, ոսկեղօծում: Կանգ չի առնում նաև գրականությունը: 13-րդ դարի գրական հորիզոնի վրա փայլում են երեք նշանավոր դեմքեր՝ Վարդան Այգեկցի, Ֆրիկ և Կաստանդին Սեգեկացի: Այգեկցին իր հորինած առակներով և նովելներով, որոնք գեղարվեստական բարձր արժեք ունեն և երեկվան են բերում ժողովրդի իմաստությունը, սուր ծաղրի է ենթարկում ժամանակի տգետ հոգևորականներին և աշխարհիկ ֆեոդալներին: Ֆրիկն առաջին բանաստեղծն է, որ մոնղոլական տիրապետության դեմ արտահայտելով ժողովրդի դալբություն ու ատելությունը, համարձակ բողոքում է ոչ միայն քաղաքական, այլև սոցիալական անհավասարության դեմ: Նա գտնում է, որ մարդիկ պետք է ապրեն հավասար կյանքով: Իսկ Սեգեկացին, սիրո ու բնության տաղանդավոր բանաստեղծը, երգում է իր «պայծառ սուրբա»-ով սիրուհուն և բնության բարիքները, որոնց կերտել է Աստված:

Հանդես են գալիս նաև մատենագիրներ, որոնք արձանագրում են ժամանակի քաղաքական մռայլ անցքերը և ժողովրդի անլուր տանջանքները: Այդ պատմագիրներից հատուկ ուշադրության արժանի են Վարդան վարդապետը, Կիրակոս Գանձակեցին, Սեմբատ պատմիչը (Հեթում Ա թագավորի եղբայրը) և Հերոն պատմիչը, որոնց պատմագրությանց մեջ գտնում ենք կարևոր տեղեկություններ իրենց զոբախտ ժամանակաշրջանի, մանավանդ թաթարական արշավանքի և Հայաստանում նրանց կատարած անգթությունների մասին:

13-րդ դարի մուսլ գեպերի հարազատ արձանագրության տեսակետից մանավանդ շատ գնահատելի է Իգնատիոսի մագաղաթյան ձեռագիրը, որի երկու հիշատակարաններում, թեև սեղմ, բայց հուզիչ տեղեկություններ կարդում ենք հատկապես Չարմաղան զորավարի բարբարոսության մասին: Այդ աղբյուրներն առանձնապես արժեքավոր են նրանով, որ միանգամայն նոր էջ են պարզում Անիի ժողովրդի անուր հերոսական տանջանքների պատկերը գծելիս, նշելով, թե «անողորմ» թաթարները ոչ միայն զրավում են մայրաքաղաքը և անխնա կոտորում, ավերում ու քանդում, այլև բռնակալներին հատուկ անգթությամբ անքնիվ մարդկանց ողջ-ողջ բաղում են գրեթե մեջ:

Նկարիչ Իգնատիոսից ավանդ մնացած 1214, 1232 և 1236 թվականների թանկագին ձեռագրերը իրենց նրբարվեստ գրչությամբ, քնտիր գեղագրերով ու գեղեցիկ մանրանդակարներով այսօր պարզ գաղափար են տալիս 13-րդ դարի տաղանդավոր գրչագրի և մանրանկարչի պայծառ դեմքի, նրա ինքնուրույն արվեստի մասին:

Այդ արժեքավոր գրչագրերից 1236 թվականին գրված Տեկորի վանքի ու Խժկոնի ուխտի մագաղաթյա Ավետարանի հատկանշական գծերից մեկն այն է, որ իր երկու հիշատակարաններով մեծ ծառայություն է մատուցում պատմական գիտության, նկա-

րում է 13-րդ դարի հայոց պատմության ամենամուսուլ մի էջը, գծում է Անիի դրավումը և մայրաքաղաքի ժողովրդի անուր տանջանքների և այն արյունահեղությունների, կոտորածների և շարժարանքների մասին, որ «մարդագեղմ գազան թաթարները» պատճառում են նաև վրաց և տաճիկ ժողովուրդներին, ավերելով նրանց գավառներն ու քաղաքները:

«...Որ եկն ի վերայ ամենայն աշխարհաց Հայոց և Վրաց և Տաճկաց ի մարդադէմ գազանաց՝ զՏաթարէն պատմեսցուք զգառնութիւն և զշարժարանս զժամանակիս... Անթիւ էր աւերումն քաղաքաց և դաւառաց մինչև ի մեր սահմանս որ էր թուականս ՈԶԵ (1236)»:

Եթե հայոց պատմությունը 1236 մուսլ թվականի մասին չունենա մի այլ աղբյուր, միայն այս ձեռագիր փաստաթուղթը բավական է հաստատելու Անիի հայ ժողովրդի ողբերգությունը, որ տեղի է ունեցել թաթար Չարմաղան զորավարի հարվածների ներքո:

Իգնատիոսի ինքնատիպ արվեստը գրականում է 13-րդ դարի մանրանկարչական և գրչագրական մշակույթի էական առանձնահատկությունները, միաժամանակ քնդգծում իր ստեղծագործական խոշոր ձիրքը: Իրեն ձևակերպված և ինքնատիպ արվեստագետ, նա իր հմուտ վրձինով և վարպետ գրչով զարկ է տվել հայ մանրանկարչության, մանավանդ գրչագրության արվեստին: Ահա թե ինչու հայ գեղարվեստի պատմության մեջ նա ունի իր ուրույն և պատվավոր տեղը:

